

ПЕНІТЕНЦІАРНА НАУКА

ЯК СКЛАДОВА РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

О. І. Богатирьова

доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України

А. І. Богатирьов

кандидат юридичних наук, помічник народного депутата Верховної Ради України

Без сумніву можна стверджувати, що реформування кримінально-виконавчої системи України тісно пов'язане з динамічністю процвітання вітчизняної пенітенціарної науки, завданням якої є пошук структурно істинного шляху реалізації адекватних, морально, соціально та економічно виправданих видів кримінальних покарань за вчинений злочин.

Наступне ключове питання пенітенціарної науки – які нові форми й методи необхідно запровадити для ефективного виправлення і ресоціалізації засуджених.

Водночас в основу пенітенціарної науки як специфічної галузі знань покладено апологетику дер-

жавної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, розробку та створення теоретичних передумов, моделей, концепцій реформування або осучаснення функціонування кримінально-виконавчої системи, підготовку нових законопроектів і внесення змін та доповнень до чинних відомих законодавчих актів, впровадження в практичну діяльність сучасних форм і методів роботи із засудженими та ув'язненими.

Варто наголосити, що серед вітчизняних і зарубіжних вчених сталим є судження, що виникнення пенітенціарної науки пов'язане з діяльністю двох відомих у світі реформаторів пенітенціарної

справи – Джона Говарда та Ієремії Бентама, які дослідивши тюремні установи Англії та інших європейських країн наприкінці XVIII століття, запропонували ряд постулатів реформування цих установ. До речі, окремі ідеї Джона Говарда та Ієремії Бентама й сьогодні залишаються актуальними для вітчизняної пенітенціарної науки.

Теоретичним і практичним підґрунтям написання запропонованої статті стали праці вітчизняних вчених у галузі адміністративного, кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема: А. М. Авраменка, К. А. Автухова, Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, Є. М. Бодюла, А. О. Галая, С. К. Гре-

чанюка, М. Я. Гуцуляка, О. М. Джузи, В. М. Дрьоміна та ін.

Аналіз сучасного стану галузевої правової науки показує, що вищеперераховані вчені здійснили вагомий внесок у теорію і практику розвитку кримінально-виконавчої системи України, їхні праці заклали теоретичні підвалини для розроблення нової пенітенціарної доктрини держави у XXI ст. та наукових концепцій у цій сфері.

У нашій статті ставимо за мету висвітлити сучасний стан становлення та розвитку вітчизняної пенітенціарної науки як складової реформування кримінально-виконавчої системи України, зокрема, через призму компаративного підходу.

Завданням цієї статті є формулювання власної дефініції «пенітенціарна наука» та вироблення методологічного інструментарію щодо подальшого її розвитку.

Методи дослідження склали: загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема, емпірико-теоретичні та теоретичні, серед них: історико-правовий, компаративістський, метод аналізу, моделювання та часткові методи (визначення, опис, інтерпретація).

Розформування Радянського Союзу на окремі незалежні держави у 1991 р. засвідчило, що виправно-трудова політика країн у сфері виконання кримінальних покарань, яка залишилася від командно-адміністративної системи з невинуватим жорстким централізмом, закритістю, нехтуванням законними правами і свободами засуджених, потребувала новаторських ідей щодо її реформування та приведення до міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими і засудженими.

На думку вітчизняних вчених, такий шлях реформування кримінально-виконавчої системи дозволяв більше уваги зосередити на питаннях покращення матеріально-побутового забез-

печення засуджених, сприяв розширенню участі в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених громадських інститутів і Церкви, розширенню зарубіжних зв'язків, налагодженню постійних партнерських контактів.

Крім того, зі вступом України до Ради Європи та прийняттям нової Конституції, перед Україною виникла нагальна потреба приведення українського законодавства у відповідність до конституційних положень та європейських пенітенціарних стандартів.

Це потребувало наукового супроводу, який би став орієнтиром проведення в Україні потужного реформування кримінально-виконавчої системи України та спрямував її у трьох напрямках, а саме: в інтересах громадянина, який засуджений до покарання у виді позбавлення волі; в інтересах працівника кримінально-виконавчої системи, від якого залежить стан дотримання прав засуджених та ув'язнених; в інтересах потерпілих у місцях несвободи.

Більше того, на тлі реформаторських змін в Україні розробляються пробні моделі, проводяться наукові конференції, симпозіуми із залученням зарубіжних вчених, пропонуються новаторські ідеї покращення функціонування органів і установ виконання покарань.

Серед перерахованого звертаємо увагу на доктринальну модель Закону України «Про пенітенціарну систему України», що була розроблена у 1996 р. відомим вітчизняним вченим Г. О. Радовим, у якій він вперше сформулював таке її визначення: «Пенітенціарна система України являє собою цілісне, функціонально-інтегральне утворення повноважних суб'єктів державного управління, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та їх узгоджених дій по забезпеченню ресоціалізації засуджених» [12].

Надалі теоретико-прикладні напрацювання наукової школи Г. О. Радова та цілої плеяди вітчизняних учених і практиків дали можливість трансформувати виправно-трудове законодавство у кримінально-виконавче.

Саме з прийняттям Верховною Радою України 11 липня 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України [6] та 23 червня 2005 р. Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [7] відбулися суттєві зміни у функціонуванні кримінально-виконавчої системи України, правові норми якої стали носити переважно пенітенціарний характер.

Слід також звернути увагу на маловідомий для пенітенціарної науки факт про те, що педагогічна рада Чернігівського юридичного коледжу Державного департаменту України з питань виконання покарань (нині – це Академія пенітенціарної служби України) у 2003 році прийняла рішення про створення на його базі пенітенціарної наукової школи «Інтелект», керівником якої вже протягом 15-річного періоду залишається вітчизняний вчений – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України І. Г. Богатирьов [13].

У лавах цієї наукової школи сьогодні нараховується більше 35 відомих вчених української пенітенціарної науки. Їх здобутки впродовж 2003-2018 рр. заклали вагомий внесок у теорію та практику розвитку пенітенціарної системи України, а їх наукові напрацювання протягом десятиліття дали змогу сформулювати теоретичні підвалини для розробки нової Доктринальної моделі у цій сфері суспільних відносин. Крім цього, зазначеною плеядою вчених було вироблено чимало інноваційних підходів та ідей щодо визначення поняття та сутності функціонування пенітенціарної системи в Україні [4].

Безумовно, розробка науковцями школи «Інтелект» нової Док-

тринальної моделі пенітенціарної системи України могла стати успішною лише із врахуванням її історичного минулого і напрацювання сучасного. До речі, основні її положення були апробовані у 2013 р. на засіданні науково-експертної ради та колегії Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України, на міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна наука – пенітенціарній практиці», в рамках навчально-наукового процесу в Інституті кримінально-виконавчої служби та у Чернігівському юридичному коледжі ДПтС України, на практиці – в Управлінні ДПтС України у Чернігівській області.

Відомо, що на основі наукової праці проф. І. Г. Богатирьова «Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу (інноваційний проект)» [2] сьогодні Міністерством юстиції України вже втілено низку запропонованих ним інновацій, зокрема: створено міжрегіональні управління, Адміністрацію та окремий Департамент пробації (нині – державна установа «Центр пробації»).

У подальшому напрацювання наукової пенітенціарної школи «Інтелект» були реалізовані у монографічних дослідженнях: «Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина)» (авторський колектив: Богатирьов І. Г., Богатирьов А. І., Іваньков І. В., Пузирьов М. С., Царюк С. В.) [1] та «Доктрина пенітенціарного права України» (авт. колектив: Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О.) [3].

Серед низки важливих здобутків вищевказаних вчених особливу зацікавленість викликають: наукова розробка проблемних питань функціонування пенітенціарної системи; визначення напрямів реформування та законодавчого удосконалення пенітенціарної системи; кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення; формування

нової парадигми виправлення і ресоціалізації засуджених не через кару, а каяття; розроблення Пенітенціарного кодексу України тощо.

Аналіз подальших кроків із покращення становища в кримінально-виконавчій системі свідчить, що її реформа спрямована, перш за все, на соціальну переорієнтацію фундаментальних підходів до виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних стандартів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного впливу на засуджених.

До речі, в контексті нашого дослідження звертаємо увагу на наукової спільноти й на той факт, що сучасний стан вітчизняної пенітенціарної науки, її розвиток характеризуються активізацією до поглибленого використання вітчизняними вченими-пенітенціаристами компаративного підходу, як засобу забезпечення глобальної інтерпретації та уніфікації засад функціонування кримінально-виконавчої системи України.

Про це, зокрема, наголошує й вітчизняний дослідник В. О. Човган у монографічному дослідженні «Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування». Він зазначає, що паралельне порівняння кількох національних систем не можна вважати об'ємним компаративним дослідженням у пенітенціарній сфері, оскільки таке дослідження має бути за класичною методологією. Можна лише здогадуватись, які труднощі могли б виникнути при спробі паралельного порівняння шістьох країн [10, с. 22-23].

Отже, компаративістика дослідження виконання кримінальних покарань за нашим визначенням – це певний вид пенітенціарного плюралізму, що ґрунтується на вивченні різноманіття соціальних і правових укладів пенітенціарних систем світу, які утворюють власну ієрархію порядку і умов виконання

та відбування кримінальних покарань, мають об'ємну класичну методологію, і здійснюється шляхом паралельного порівняння.

А тому порівняння пенітенціарних систем не може обмежуватися тільки кодексами і законами, варто вивчати всі джерела, які мають безпосереднє відношення до досліджуваного предмета. Одним із таких джерел є доктрина пенітенціарного права, тобто оригінальні праці зарубіжних учених-пенітенціаристів.

З огляду на це, вітчизняна пенітенціарна наука має у своєму арсеналі дві групи вчених компаративістів: перша – це вчені, які вивчають історію кримінально-виконавчої системи шляхом звичайного методу пізнання та вивчення кримінально-виконавчого права, а друга – це вчені, які, порівнюючи різні форми функціонування пенітенціарних систем світу, пропонують різні методи пізнання пенітенціарної системи та впровадження у вітчизняну правову систему пенітенціарного права. Перший вид, згідно з загальною теорією компаративістики, належить до діяхронного порівняння, другий – до синхронного.

Варто зазначити, що плюралізм у підходах тієї чи іншої групи вчених сприймається сьогодні у вигляді наукового методу або самостійної науки, але те, що він існує, можна вважати позитивним кроком до формування нової моделі вітчизняної пенітенціарної системи і впровадження у науку пенітенціарного права.

Така наша думка ґрунтується на історичному минулому, коли в основу пенітенціарної науки були покладені: «Основи виправно-трудового законодавства»; «Виправно-трудова система»; «Виправно-трудова система»; «Виправно-трудова система». З 2003 року вітчизняна кримінально-виконавча система трансформувалась у: «Кримінально-виконавчий

кодекс»; «Кримінально-виконавче право України».

Більшого поширення пенітенціарна наука набуває у зв'язку з підпорядкуванням кримінально-виконавчої системи Міністерству юстиції України. Саме ця подія створила передумови її осучаснення шляхом реалізації: Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) [8], Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) [10] та Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) [11].

Саме ці стратегічні документи зорієнтовані на подальше реформування пенітенціарної системи

України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ, міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та європейських стандартів у сфері виконання покарань і поведження із засудженими.

До речі, внесення урядом до Верховної Ради України проекту Закону України «Про пенітенціарну систему», прийняття Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) [11] вкотре підтверджують, що проведені останнім часом Міністерством юстиції України заходи щодо реформування кримінально-виконавчої системи України набувають нового змісту. Мабуть, урядовці нарешті дослухаються до слухних пропозицій вчених-пенітенціаристів, що трансформація кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну, розробка «Пенітенціарного кодек-

су» і відповідно «Пенітенціарного права» є вимогами часу.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що на сучасному етапі кримінально-виконавча система трансформується в пенітенціарну систему, а її інституціоналізація реалізується в рамках академічної науки. Між тим, вбачається, що пенітенціарна наука набуде нового статусу з прийняттям Закону України «Про пенітенціарну систему» та практичного втілення в діяльність органів і установ виконання кримінальних покарань і пробації. Тим самим буде започатковано новий етап її розвитку.

Насамкінець, пропонується під пенітенціарною наукою розуміти – динамічну систему достовірних знань про теорію і практику виконання та відбування засудженими кримінальних покарань та пробації, їх виправлення і ресоціалізацію та реінтеграцію засуджених в соціум після звільнення. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богатирьов І. Г., Богатирьов А. І., Іваньков І. В. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина). – К.: Дакор, 2014. – 240 с.
2. Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу: інноваційний проект. – К., 2014. – 56 с.
3. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : моногр. – К.: Дакор, 2017. – 236 с.
4. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука. Наукові здобутки школи «Інтелект» [2-ге вид.]. – К.: ПП «Заграй», 2013. – 352 с.
5. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305>
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України № 1129-IV від 11 лип. 2003 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3.
7. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2.
8. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25 серп. 2015 р. № 501/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>
9. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348-2016-p>
10. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>
11. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 654-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>
12. Радов Г. О. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України». Проблеми пенітенціарної теорії та практики / Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – 1997. – № 2. – С. 12-53.
13. Українська кримінологічна енциклопедія / За заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. – Харків-Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. – С. 101.
14. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування : моногр. – Харків : Права людини, 2017. – 608 с.